

सुभाषित व्याकरण - ४

Subhashit Grammar - 4

Compiler : Kishore Nayak

Editor : Padmakar Gangatirkar

Monday, 17 August 2020

अजरामरवत् प्राज्ञो विद्यामर्थं च चिन्तयेत्।
गृहीत इव केशेषु मृत्युना धर्ममाचरेत् ॥१५१॥ - हितोपदेश

प्राज्ञः विद्याम् अर्थम् च अजर-अमरवत् चिन्तयेत् (साध्येत्)। मृत्युना केशेषु गृहीतः इव धर्मम् आचरेत्॥

Wise person should consider (achieve) knowledge and wealth, as if, there is no old age and death (for him) . (On the other hand), he should follow the prescribed code of conduct (Dharma), as if, (he is) held by hair by the death.

प्राज्ञः:-wise person, intellectual, विद्याम् अर्थम् धर्मम् all द्वि. वि. ए. व. of विद्या-knowledge स्त्री. लिं, learning, अर्थः wealth (पु. लिं.), धर्मः(पु. लिं.), prescribed code of conduct, religion, जरा-(जरस्)- old age, मरणम्- death, न जरा यस्य सः -अजरः , न मरणम् च यस्य सः -अमरः, अजरः च अमरः च- अजरामरः one without old age and death, वत् - adjctv.- an affix added to nouns or adjctvs, denotes likeness, as if, चिन्तयेत् साध्येत् & आचरेत् all विधर्थं त्. पु. ए. व. of चिन्त् - चिन्तयति-ते १० ग. उ. प. to think, consider, साध् -५. ग. प. प. साध्योति & ४ ग. प. प. साध्यति to accomplish, gain, complete & आ+चर् to to practice, perform (चर् चरति १ ग. प. प. to walk, move, go), मृत्युना- त्. वि. ए. व. of मृत्यु (पु. लिं.) death, केशेषु- स. वि. ब. व. of केशः - पु. लिं.- hair, गृहीतः:- प्र. वि. ए. व. of गृहीत held, captured, seized -क. भू. धा. वि. of ग्रह- गृह्णाति- गृह्णीते -९ ग. उ. प., इव- अव्यय- as, like

शास्त्राण्यधीत्यापि भवन्ति मूर्खा यस्तु क्रियावान् पुरुषः स विद्वान्।
सुचिन्तितं औषधमातुराणां न नाममात्रेण करोत्यरोगम् ॥१५२॥

(मूर्खः पुरुषाः) शास्त्राणि अधीत्य अपि मूर्खः भवन्ति। पुरुषः, यः तु क्रियावान् (अस्ति), सः विद्वान् (भवति)। आतुराणाम् सु-चिन्तितम् च औषधम् नाम-मात्रेण अरोगम् न करोति॥

Even after study of science, men may remain stupid. Man, who is practical, is really an intelligent man. Well thought of medicine does not cure ailing persons just by its name.

शास्त्राणि- प्र. वि. ब. व. of शास्त्रम्- science, knowledge, अधीत्य- कर्मणि विधर्थं धा. सा. वि. of अधि+इ to study, learn, remember (इ-एति २ ग.प. प. to go, come to), अपि- अव्यय- also, even, मूर्खः -प्र. वि. ब. व. of मूर्ख- -stupid, dull-headed, भवन्ति- त्. पु. ब. व. of भू- भवति १ ग. प. प. to be, यः & सः प्र. वि. ए. व. of यद् -who, which, what & तद् - he, she it, तु-अव्यय- but, on one part, as to, क्रिया- action, doing, act, क्रियावान्- & विद्वान् both प्र. वि. ए. व. of क्रियावत्- adjctv- versed in the practice, practical man and विद्वत्- knowledgeable, intelligent, आतुराणाम् - ष. वि. ब. व. of आतुरः -suffering or afflicted man, सु- a particle often used with nouns, adjctv and adverbs to indicate well, good, excellent, beautiful, चिन्तितम् - न. लिं. प्र. वि. ए. व. of चिन्तित -thought, considered (क. भू. धा. वि. of चिन्त्-१० ग. उ. प.), औषधम् - medicine, नाम- name, मात्र- adjctv- an affix added to noun in the sense 'as much as' 'by itself', रोगम्- sickness, disease, अरोगम् - cured, free of disease, न रोगम् -अरोगम्- नज्जतत्पुरुष स., करोति-त्. पु. ए. व. of कृ-करोति-कुरुते ८ ग. उ. प. to do

अनेक संशयोच्छेदि परोक्षार्थस्य दर्शकम्।
सर्वस्य लोचनं शास्त्रं यस्य नास्त्यन्य एव सः ॥ १५३॥ -हितोपदेश

शास्त्रम्, अनेक संशय-उच्छेदि, परोक्ष-अर्थस्य दर्शकम्, सर्वस्य लोचनम् (भवति) ।
(तद्) यस्य न अस्ति, सः अन्धः एव (भवति) ॥

Science (Knowledge) removes all doubts, shows things which cannot be seen and is everyone's eye (for acquiring more knowledge). One who does not possess it, is indeed a blind person.

शास्त्रम् - Science or knowledge, दर्शकम्- pointer, The one who reveals or shows, लोचनम्- eye- all in न. लिं. प्र. वि. ए. व., अनेक adjctv -न एक - नज्जतप्त्युरुष स- many, संशयः - doubt. छेदिः - Carpenter उच्छेदिः- eradicator, remover सम्शयोच्छेदिः - संशयानां उच्छेदति इति -प्रादि तत्पुरुष. (छिद्-छिनति-छिंते -७ ग. उ. प. to cut, break, उद्+ छिद् to destroy, eradicate), परोक्ष- adjctv - invisible, out of or beyond the range of sight अर्थस्य- पु. लिं. ष. वि. ए. व. of अर्थः - object, purpose, desire, wish, सर्वस्य & यस्य- पु. लिं. ष. वि. ए. व. of सर्वः- all, every & यद्- who, what, which, अस्ति- तृ. पु. ए. व. of अस्- to be, सः & अन्धः - both पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of तद्- he, she, it & अन्धः -blind, एव- अव्यय-quite, just, exactly, merely

आचार्यात्पादमादत्ते पादं शिष्यः स्वमेधया ।

पादं सब्रह्मचारिभ्यः पादं कालक्रमेण च ॥१५४॥:

The commentary Ujjvala of Haradatta on ApastambadharmasUtra pras'na 1 - khan.d.a 7 - sUtra 29
the source is Sri Nīlakanṭha's commentary on Mahābhārata, Udyoga-parva, Chapter 44, Verse 16.

शिष्यः आचार्यात् पादम् आदत्ते । (सः) पादम् स्व-मेधया (आप्नोति) । (सः) स-ब्रह्मचारिभ्यः पादम् (आप्नोति) । (सः) कालक्रमेण पादम् च (आप्नोति) ॥

The student receives a quarter (of his learning) from the teacher, a quarter by way of his self-intelligence, a quarter from his classmates and a quarter through the course of time.

शिष्यः -प्र. वि. ए. व. of शिष्य-student, आचार्यात् - पं. वि. ए. व. of आचार्य- teacher, guru, पादम् -quarter, a part in general, आदत्ते- तृ. पु. ए. व. of आ+दा to get, receive (दा- ददाति- दत्ते ३ ग. उ. प. to give, grant), स्वमेधया - तृ. वि. ए. व. of स्वमेधा- self intelligence, स्वस्य मेधा -- ष. तत्पुरुष स. (मेधा- retentive faculty, intellect- changed to मेधस् in बहुवीही compound when preceded by सु-good, दुस्-bad), सब्रह्मचारिभ्यः - पं. वि. ब. व. of सब्रह्मचारिन्- यः ब्रह्मचारिनाम् सह अस्ति सः -सहबहुवीही समास co-students, कालक्रमेण- तृ. वि. ए. व. of कालक्रम- कालस्य क्रमः -ष. तत्पुरुष स. passage of time,

केयूरा न विभूषयन्ति पुरुषं हारा न चन्द्रोज्ज्वलाः

न स्नानं न विलेपनं न कुसुमं नालङ्कृता मूर्धजाः ।

वाण्येका समलङ्करोति पुरुषं या संस्कृता धार्यते

क्षीयन्ते खलु भूषणानि सततं वाग्भूषणं भूषणम् ॥१५५॥ -नीतिशतक

न केयूरा , न चन्द्रोज्ज्वलाः हाराः, न स्नानम् न विलेपनम्, न कुसुमम्, न अलङ्कृताः मूर्धजाः, पुरुषम् विभूषयन्ति । एका वाणी, या संस्कृता धार्यते, (सा एव)पुरुषम् समलङ्करोति। भूषणानि सततम् खलु क्षीयन्ते। वाग्-भूषणम् (शाश्वतम्) भूषणम् (अस्ति) ॥

Armlets do not adorn a man, nor do the garlands, which shine like the moon. Neither a bath, nor an anointment, nor a flower and nor decorated hairs adorn him. It is the cultured speech alone which

beautifully decorates a man. All other ornaments lose their glitter with time, only the jewel of speech lasts forever.

पुरुषम् -द्वि .वि. ए. व. of पुरुष -man, person, केयूरः or केयूरम्- armlet, bracelet worn on the upper arm, चन्द्रोज्ज्वलः- चन्द्रः इव उज्ज्वलः यः सः - बहुग्रीही स. shining like moon, हारः- garland, necklace- all in प्र. वि. ब. व., स्नानम् - bath, विलेपनम् - anointment, कुसुमम्-flower all न. लिं. प्र. वि. ए. व. अलङ्कृताः - मूर्धजाः -both स्त्री. लिं. प्र. वि. ब. व. of अलङ्कृत- decorate- क. भू. धा. वि. of अलम्+ कृ (कृ- करोति-कुरुते ८ ग. उ. प. to do) - मूर्धजः- hair- मूर्धन्-पु. लिं. head- मूर्धनि जायते इति -उपपद तत्पुरुष स.- growth on head, विष्णुयन्ति -भूषण्यन्ति- तृ. पु. ब. व. of वि+ भूष् or भूष् -१० ग. उ. प. भूषयति-ते - to decorate, adorn, deck, एकाया, संस्कृता & वाणी all स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व. of एक-one, single, यद्- which, what, संस्कृत- refined, cultivated, polished, excellent - क. भू. धा. वि. of सं+ कृ), वाणी- speech, language, धार्यते - कर्मणि प्रयोग तृ. पु. ए. व. of धृ- १ ग. प. प & १० ग. उ. प- to bear, hold, carry, sustain, समलङ्घरोति- तृ. पु. ए. व. of सम्+अलम्+कृ -to well decorate, भूषणानि- न. लिं. प्र. वि. ब. व. of भूषणम्- ornament, decoration, सतत- adjctv- constant, eternal, perpetual, खलु-अव्यय- really, truly, क्षीयन्ते- कर्मणि-तृ. पु. ब. व. of क्षि-१ ग. प. प. to decay, waste, वाग्-speech, language.

**विद्या शस्त्रं च शास्त्रं च द्वे विद्ये प्रतिपत्तये ।
आद्या हास्याय वृद्धत्वे द्वितीयाद्रियते सदा ॥१५६॥** -हितोपदेश

प्रतिपत्तये शस्त्रम्- विद्या च शास्त्रम् (विद्या) च द्वे विद्ये (भवतः)। आद्या (विद्या) वृद्धत्वे हास्याय (कारणम् भवति)। द्वितीया (विद्या) सदा आद्रियते॥

Study of use of arms and study of science are two branches of knowledge. The former one may be made fun of at old age while the latter is always revered or honoured.

प्रतिपत्तये -स. वि. ए. व. of प्रतिपत्तिः- perception, knowledge, शस्त्रम्-विद्या- training in use of arms, शास्त्रम् (विद्या) - study of science or knowledge in general, द्वे & विद्ये- both स्त्री. लिं. प्र. वि. द्वि. व. of द्वि- two & विद्या- knowledge, study .आद्या & द्वितीया- both स्त्री. लिं. of adjctv-आद्य -first one & द्वितीय- second, वृद्धत्वे -स. वि. ए. व. of वृद्धत्वे- old age, हास्याय- च. वि. ए. व. of हास्य-laughter, fun (कारणम् भवति- becomes a cause), सदा- adjctv-always, आद्रियते- तृ. पु. ए. व. of आ+ द्व- to respect, revere (द्व- द्रियते ६ ग. आ. प. to care, desire), As regards प्रतिपत्तिः (स्त्री. लिं)- it means: getting, gain, acquisition. It derived from प्रतिपद् (स्त्री. लिं) meaning: Access, entrance, intelligence, intellect. It also means: The first day of lunar fortnight.

**मन्त्रिणां भिन्नसंधाने भिषजां सांनिपातिके ।
कर्मणि व्यज्यते प्रज्ञा स्वस्थे को वा न पण्डितः ॥१५७॥** - पञ्चतन्त्र

मन्त्रिणाम् प्रज्ञा भिन्नसंधाने (कर्मणि व्यज्यते)। भिषजाम् प्रज्ञा सांनिपातिके (कर्मणि) व्यज्यते । स्वस्थे (समये) कः न वा पण्डितः ?

The ministers' wisdom is revealed at the time of broken alliance. The doctors' skill is judged at the time of complicated (medical emergency). Otherwise, in normal times, who is not an expert (pandit)

भिन्नसंधाने- सांनिपातिके- कर्मणि- स्वस्ये (समये)- all स. वि. ए. व. of- भिन्नसंधान- भिन्न -broken-क भू. धा. वि. of भिद्-भिनति- भिंते ७ ग. उ. प. to break, संधान- alliance, treaty- भिन्नः संधानः - वि.पु.प. कर्मधारय स, or सांनिपातिक- complicated, कर्मन् - न. लिं- performance, action, स्वस्थ-healthy, normal, मन्त्रिणाम्, भिषजाम् - both ष. वि. ब. व. of मन्त्रिः or मन्त्रिन् - minister, counsellor & भिषज- a doctor, physician, प्रज्ञा-expertise, skill, व्यज्यते-कर्मणि प्रयोग त्. पु. ए. व. of वि+ अंज् to manifest, reveal, show (अंज् -अनवित्-अंकते ७ ग. उ. प. to anoint,, smear with, shine), समय- time, कः & पण्डितः -पु. लिं. प्र. वि ए. व. of किम् - who & पण्डित- expert

**यस्य नास्ति स्वयं प्रज्ञा, शास्त्रं तस्य करोति किम् ।
लोचनाभ्यां विहीनस्य, दर्पणः किं करिष्यति ॥१५८॥** - चाणक्य नीति

यस्य स्वयम् प्रज्ञा न अस्ति, तस्य शास्त्रम् किम् करोति?
लोचनाभ्याम् विहीनस्य, दर्पणः किम् करिष्यति?

What is the use of science for some one who does not have his own wisdom ?
What is the use of a mirror to a blind person?

यस्य & तस्य- both पु. लिं. ष. वि. ए. व. of यद्- who, which, what & तद्- he, she, it, स्वयम् - अव्यय- one's own, प्रज्ञा- intelligence, wisdom, अस्ति & करोति- त्. पु. ए. व. of अस्- २ ग. प. प. -to be & कृ -८ ग.उ. प. to do, शास्त्रम् - knowledge, science, scripture, किम् - what, लोचनाभ्याम् - त्. वि. द्वि. व. of लोचनम्- न.लिं an eye, sight, विहीनस्य- पु. लिं. ष. वि. ए. व. of विहीन -deprived of - क. भू. धा. वि. of वि+हा (हा-जहाति २. ग. प. प.- to abandon), दर्पणः- mirror, करिष्यति- द्वि. or सामान्य भविष्य. त्. पु. ए. व. of कृ-to do.

**ये च मूढतमाः लोकाः, ये च बुद्धेः परं गताः।
ते एव सुखमेधन्ते, मध्यमः क्लिश्यते जनः ॥१५९॥** - महाभारत

लोकाः, ये च मूढतमाः (सन्ति), ये च बुद्धेः परम् गताः (सन्ति), ते एव सुखम् एधन्ते।
मध्यमः जनः (तु) क्लिश्यते (एव) ॥

Only the stupidest or most intelligent people live happily. People of the middle category only suffer!

लोकाः, मूढतमाः, गताः, ये & ते all पु. लिं. प्र. वि. ब. व. of लोक- people, मूढतम- stupidest (मूढ- stupid, foolish- क. भू. धा. वि. of मुह- मुह्यति, ४ ग. प. प -to be foolish, stupid, faint- तर & तम suffixed to an adjective makes it superlative degree- मूढतर- stupider), गत- gone- क. भू. धा. वि. of गम्-गच्छति १ ग. प. प. to go, यद्-who, what, which & तद्- he, she, it, च-and, बुद्धेः - स्त्री. लिं. ष. वि. ए. व. of बुद्धिः intellect, talent, perception, परम्- beyond, excessively, एव - अव्यय- alone, only, just, सुखम्-happiness, एधन्ते-त्. पु. ब. व. of एध-एधते १ ग.आ. प. to prosper, grow, increase, मध्यमः & जनः- पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of मध्यम -adjctv- middle, central & जन- person, क्लिश्यते- त्. पु. ए. व. of क्लिश्- ४ ग. आ. प. to suffer, to be tormented.

**किं नु मे स्यादिदं कृत्वा किं नु मे स्यादकुर्वतः ।
इति कर्मणि सञ्चिन्त्य कुर्याद्वा पुरुषो न वा ॥१६०॥** - महाभारत

अथवा - इति संचिन्त्य मनसा प्राज्ञः कुर्वीत वा न वा ॥ विदुर- महाभारत

इदम् कृत्वा किम् नु मे स्यात्, (इदम्) अकुर्वतः किम् नु मे स्यात्, इति कर्माणि (मनसा) सञ्चिन्त्य, पुरुषः (प्राज्ञः) (कार्यम्) कुर्यात् (कुर्वीत) वा न वा (कुर्यात्) (कुर्वीत) ॥

A Person (Wiseman) should do or should not do a particular thing after thinking well about: 'If I do this what will happen to me and by not doing it what will happen to me ?'.

इदम्- pronominal adjctv- this here, कृत्वा- पू. का.त्वान्त धा. सा.अव्यय of कृ-करोति-कुरुते- ८ ग. उ. प. to do, अकुर्वतः - by not doing- कुर्वत्-वर्त्. धा. सा. वि. of कृ.- to do- कुर्वतः- प्र. वि. ए. व. of कुर्वत् - न कुर्वतः: - अकुर्वतः: - नज्जत्पुरुष स., किम्- what, नु- अव्यय- having an interrogative force 'possibly', मे - to me- च. वि. ए. व. of अस्मद् -I, we, स्यात् - विधर्थं तृ. पु. ए. व. of अस्-अस्ति २ ग. प. प. to be, इति- अव्यय- used to report the very words spoken, कर्माणि- न. लिं प्र. वि. ब. व. of कर्मम्- work, task, मनसा- तृ. वि. ए. व. of मनस्- mind सञ्चिन्त्य- पू. का. वा. ल्यबन्त धा. सा. अव्यय of सं+चिन्त् -to think well (चिन्त्-चिन्तयति-ते १० ग. उ. प. to think, ponder), पुरुषः - person, man, प्राज्ञः - wise man, कुर्यात् - विधर्थं प. प. तृ. पु. ए. व. & कुर्वीत- विधर्थं आ. प. तृ. पु. ए. व. of कृ- to do, वा - अव्यय- or, and, also.

अज्ञेभ्यो ग्रन्थिनः श्रेष्ठाः, ग्रन्थिभ्यो धारिणो वराः ।

धारिभ्यो ज्ञानिनः श्रेष्ठाः, ज्ञानिभ्यो व्यवसायिनः ॥१६१॥ - मनुस्मृति

अथवा -धारिभ्यो कर्मिणो ज्ञेयाः कर्मिषु अपि उपकारिणः ॥

People, who can read, are better than the ignorant ones. Among the Readers, the ones who can memorize are better. Among them,, the intellectuals, (who understand and memorize what is read) are better. But among these intellectuals, who apply their knowledge are excellent.

Or -- Among them, who apply their knowledge to their work. But the best among all are the ones who are benevolent !

अज्ञेभ्यः, ग्रन्थिभ्यः, धारिभ्यः, ज्ञानिभ्यः all in पु. लिं. पं. वि. ब. व. of अज्ञः -ignorant, ग्रन्थिन् - one who reads, धारिन्- one who memorizes, holds, ज्ञानिन्- wise, intelligent, ग्रन्थिनः, श्रेष्ठाः, धारिणः, वराः, ज्ञानिनः, व्यवसायिनः, कर्मिणः, ज्ञेयाः & उपकारिणः all in पु. लिं. प्र. वि. ब. व. of ग्रन्थिन्, श्रेष्ठ- the best, धारिन्, वर- better, ज्ञानिन्, व्यवसायिन्- industrious, diligent, कर्मिन्- worker, doer, कर्मिषु- स. वि. ब. व. of कर्मिन्, ज्ञेय - knowing, (कर्मणि विधर्थं धा. सा. वि. of ज्ञा- जानाति-जनीते- ९ ग. उ. प. to know), उपकारिन्- benevolent. अपि-अव्यय- also,

तत्कर्म यत्र बन्धाय सा विद्या या विमुक्तये ।

आयासायापरं कर्म विद्यान्या शिल्पनैपुणम् ॥ १६२ ॥ - विष्णुपुराण-२.३

यत् न बन्धाय तत् (एव) कर्म (भवति) । या विमुक्तये नयति सा (एव) विद्या(भवति) ।
अपरं कर्म आयासाय (भवति) । अन्या विद्या शिल्प-नैपुणम् (मात्रम् भवति) ॥

Work (कर्म) is that which does not make us bound. Learning is that which leads us to liberation. Rest of all efforts are only exertion and all other studies are just craftsmanship.

यत् (यद्) & तत् (तद्) both pronominal adjctv-what, which, who & that, it he, she, या & सा both स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व. of यद् & तद् ; बन्धाय- विमुक्तये -आयासाय -all च. वि. ए. व. of बन्ध- bond, tie- विमुक्ति- liberation release -आयास- exertion, effort, कर्म-work, effort, अपरम्- other, another, अन्या & विद्या both स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व. of अन्य- other, another & विद्या- learning, study, knowledge, शिल्पनैपुणम्- craftsmanship- शिल्पम्-art, skill, craft, नैपुणम्-expertise, proficiency, शिल्पे नैपुणम्- स. तत्पुरुष स.

**सर्वद्रव्येषु विद्यैव द्रव्यमाहुरनुत्तमम् ।
अहार्यत्वादनर्थत्वादक्षयत्वाच्च सर्वदा ॥१६३॥** -हितोपदेश,

सर्वदा सर्व-द्रव्येषु विद्या एव अहार्यत्वात्, अनर्थत्वात्, अक्षयत्वात् च अनुत्तमम् द्रव्यम् आहुः ॥

They say that, among all types of wealth, knowledge is the best wealth always, for security, worthiness and durability.,

सर्वदा-अव्यय- always, all the times, सर्वद्रव्येषु-in all wealthy objects- न. लिं. स. वि. ए. व. of सर्वद्रव्य- सर्वाणि द्रव्याणि - कर्मधारय स. (सर्व-all द्रव्य- wealth), विद्या-स्त्री. लिं- knowledge, एव- अव्यय- alone, just, merely, अहार्यत्वात् -अनर्थत्वात्-अक्षयत्वात् -all पं. वि. ए. व. of अहार्यत्व - अनर्थत्व-अक्षयत्व (suffixing त्व to an adjective indicates quality, nature), अहार्यम् & अक्षयम्- both adjctvs & नज्जतपुरुष स.- न हार्यम् & न क्षयम्. हार्य- possible to steal (क. विध्यर्थ. धा. सा. वि. of ह- हरति १ ग. प. प.) & क्षय- decay, decline, अर्थ- valuable-अनर्थ- invaluable, priceless- यस्यात् अर्थतरः न अस्ति तत् & अनुत्तम- excellent- यस्यात् उत्तमतरः न अस्ति तत्- both adjctvs & बहुत्रीही स., आहुः (ब्रुवन्ति) -तृ. पु. ब. व. of ब्रू २ ग. उ. प.- to say, tell.

**तीर्थं तीर्थं निर्मलं ब्रह्मवृन्दः, वृन्दे वृन्दे तत्त्वचिन्तानुवादः ।
वादे वादे जायते तत्त्वबोधः, बोधे बोधे भासते चन्द्रचूडः ॥१६४॥**

तीर्थं तीर्थं, निर्मलं ब्रह्म-वृन्दः (वसति)। (तस्मिन्) वृन्दे वृन्दे, तत्त्वचिन्तानुवादः (भवति)। (तस्मिन्) वादे वादे, तत्त्वबोधः जायते। (तस्मिन्) बोधे बोधे, चन्द्रचूडः भासते ॥

There is group of bright (pure) knowledgeable people in every holy place. There is a discussion on basic philosophy (of life, soul or human nature etc) in every such group. From these discussions, one gets (realizes) basic perception of the Truth. And in every such realization, one feels the presence of the Supreme..

ब्रह्म- related to sacred knowledge or The Supreme Spirit, वृन्दः -a group- ब्रह्मवादिनाम् वृन्दः -ब्रह्मवृन्दः ष. तत्पुरुष स., - ब्रह्मवादिन्- people having the knowledge of sacred texts, तीर्थ- वृन्दे- वादे- बोधे- all स. वि. ए. व. of तीर्थ- holy or sacred place, वृन्द- group, वाद- discussion, बोध- knowledge, perception तत्त्व- true state or condition, fact, चिन्ता- thinking, discussion, अनुवादः- illustration, corroboration, तत्त्वनाम् चिन्ता- तत्त्वचिन्ता- तत्त्वचिन्तानाम् अनुवादः - तत्त्वचिन्तानुवादः, तत्त्वनाम् बोधः -तत्त्वबोधः all ष. तत्पुरुष स., जायते-भासते- both आ. प. तृ. पु. ए. व. of जन्- ४ ग. to happen, to be born & भास्- to feel, realize १ ग., चन्द्रः-moon, चूडा- स्त्री. hair on head, crest, चन्द्रः यस्य चूडायां अस्ति सः -चन्द्रचूडः- बहुत्रीही स. Shiva or the Supreme Brahman.

अग्निः काष्ठात्जायते मथ्यमानात् भूमिः तोयं खन्यमाना ददाति।
सोत्साहानां नास्त्यसाध्यं नराणाम् मार्गारब्धाः सर्वयत्नाः फलन्ति ॥१६५॥

काष्ठात् मथ्यमानात् अग्निः जायते। खन्यमाना भूमिः तोयम् ददाति।
स-उत्साहानाम् नराणाम् असाध्यम् न अस्ति। मार्ग-आरब्धाः सर्व-यत्नाः फलन्ति॥

Fire is produced by striking pieces of wood. The earth gives water by digging. Nothing is impossible for the determined (desirous) men. All efforts started in a proper way bear fruit

काष्ठात् & मथ्यमानात् - पं. वि. ए. व. of काष्ठम्- a piece of wood & मथ्यमान- वर्त. धा. सा. वि. of मथ्- मंथ् मथति-मंथति १ ग. प. प. also ९ ग. प. प. मथनाति to strike, grind, churn, अग्निः - पु. लिं - fire, जायते - तृ. पु. ए. व. of जन् ४ ग. आ. प. to be born, produce, rise, खन्यमाना & भूमिः both स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व. of- खन्यमान - वर्त. धा. सा. वि. of खन्-खनति-ते १ ग. उ.प. to dig, excavate & भूमि - the earth, तोयम् - water, ददाति- तृ. पु. ए. व. of दा -ददाति-दत्ते - ३ ग. उ. प. to give , grant, स- अव्यय- a prefix substituted for - सह सम्, सम, तुल्य, उत्साहानाम् & नराणाम् - ष. वि. ब. व. of उत्साहः effort, determination, ability & नरः a man, male, person असाध्यम् - न साध्यम्- नज्ञत्युरुष स.- साध्य- possible, achievable- कर्मणि विध्यर्थ धा. सा. वि. of साध्- साध्नोति ५ ग. प. प. to accomplish, perform, prove, अस्ति- तृ. पु. ए. व. of अस् २ ग. प. प. to be, मार्ग- a way, path, आरब्धाः & सर्वयत्नाः -प्र. वि. ब. व. of आरब्ध- begun -क. भू. धा वि. of आ+ रभ्- रभते- १ ग. आ. प. to start, begin & सर्वयत्न-all effort- सर्व- pronominal adjctv. whole, entire, यत्न - effort -सर्वः यत्नः-सर्वयत्नः- कर्मधारय स., फलन्ति- तृ. पु. ब. व. of फल्- फलति १ ग. प. प. to bear fruit, yield, accomplish.

आलस्यं हि मनुष्याणां शरीरस्थो महान् रिपुः।
नास्त्युद्यमसमो बन्धुः कृत्वा यं नावसीदति ॥१६६॥ -भतृहरि नीतिशतक

शरीरस्थः आलस्यम् हि मनुष्याणाम् महान् रिपुः (अस्ति)। उद्यम-समः बन्धुः न अस्ति।
यम् (उद्यमम्) कृत्वा, (कः अपि) न अवसीदति॥

Laziness is the biggest enemy residing in the human body. There is no brother like effort (work, diligence), by doing which, nobody (ever) decays.

शरीरस्थः- residing in the body- शरीरे तिष्ठति इति -उपपद तत्पुरुष स., आलस्यम् - laziness, हि- अव्यय- alone, just, certainly, मनुष्याणाम्- पु. लिं. ष. वि. ब. व. of मनुष्यः- man, person, महान् - huge, big, रिपुः- enemy, उद्यम- effort, work, समः -like, comparable- उद्यमस्य समः - उद्यमसमः -ष. तत्पुरुष स., बन्धुः - brother, relation, अस्ति- तृ. पु. ए. व. of अस्- २ ग. प. प. to be, यम्- द्वि. वि. ए. व. of यद् -what, which, कृत्वा- पू. का. वा. ल्वान्त धा. सा. अव्यय of कृ. करोति-कुरुते ८ ग. उ. प. to do, अवसीदति- तृ. पु. ए. व. of अव+ सद्- to perish, decay (सद् -सीदति १ ग. प. प. to sit, recline,)

न दैवमिति संचिन्त्य त्यजेदुद्योगमात्मनः।
अनुद्योगेन तैलानि तिलेभ्यः नाप्तुर्मर्हति ॥१६७॥

दैवम् इति संचिन्त्य आत्मनः उद्योगम् न त्यजेत्। अनुद्योगेन तिलेभ्यः तैलानि आप्तुम् न अर्हति।

One should not abandon his efforts, believing in the fate (destiny). Without the efforts, one does not deserve to get oil from sesamum seeds.

दैवम् - adjctv- relating to gods, fate, destiny, इति-अव्यय- so, this, in this manner, संचिन्त्य - पू. का. वा. ल्यबन्त् धा. सा. अव्यय of सं+चिन्त्- to think well (चिन्त्- चिन्तयति-ते १० उ. प.), आत्मनः- ष. वि. ए. व. of आत्मन्- self, उद्योगम् - work, effort, ल्यजेत्- विधर्थं तृ. पु. ए. व. of त्यज्-त्यजति १ ग. प. प. to quit, abandon, अनुद्योगेन- तृ. वि. ए. व. of अनुद्योग- न उद्योग- न ज्ञतत्पुरुष स. -No effort, तिलेभ्यः- पु. लिं. पञ्चमी. वि. ब. व. of तिलः- sesamum seed, तैलानि- न. लिं. प्र. वि. ब. व. of तैलम् -oil, आप्तुम् - तुमन्त- हेत्वार्थक धा. सा. अव्यय of आप् -आप्नोति ५ ग. प. प. - to get, obtain. अहंति- तृ. पु. ए. व. of अहं to deserve, have a right

उद्योगिनं पुरुषसिंहमुपैति लक्ष्मी दैवं हि दैवमिति (प्रधानमिति) कापुरुषा वदन्ति।
दैवं निहत्य कुरु पौरुषम् आत्मशक्त्या, यत्ने कृते यदि न सिध्यति कोऽत्र दोषः ॥ १६८ ॥
-पंचतंत्र, मित्रसम्प्राप्ति

उद्योगिनम् पुरुषसिंहम् लक्ष्मीः उपैति। कापुरुषाः दैवम् हि दैवम् इति वदन्ति (अथवा - दैवं प्रधानमिति कापुरुषाः वदन्ति)। दैवम् निहत्य, आत्मशक्त्या पौरुषम् कुरु। यदि यत्ने कृते न सिध्यति, अत्र कः दोषः?

Lakshmi (Goddess of wealth) goes to the industrious courageous man. The cowards say everything depends on the destiny alone. Do your manly (hard) work with your own efforts, leaving destiny aside. If (desired) results are not achieved with full efforts, it is not (your) fault!

उद्योगिनम् & पुरुषसिंहम् -both द्वि. वि. ए. व. of उद्योगिन् -industrious & पुरुषसिंहः- पुरुषेषु सिंहः -सप्तमि तत्पुरुष स. courageous man. लक्ष्मीः- स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व. of लक्ष्मी, उपैति- तृ. पु. ए. व. of उप +इ - to go near, approach, befall, कापुरुषाः- पु. लिं. प्र. वि. ब. व. of कापुरुषः- कातरः पुरुषः - coward man, - वि. पु. कर्मधारय स. दैवम्- fate, destiny, हि-अव्यय-alone, surely, इति-अव्यय- used to report very word spoken- this, so, वदन्ति- तृ. पु. ब. व. of वद् - वदति- १ ग. प. प. to say, utter, tell, निहत्य- पू. का. वा. ल्यबन्त् धा. सा. अव्यय -of नि+हन् - to beat, strike, counteract (हन्- हन्ति २ ग. प. प.) आत्मशक्त्या- स्त्री. लिं. तृ. वि. ए. व. of आत्मशक्ति- आत्मनः शक्तिः - self effort (strength)- ष. तत्पुरुष स. पौरुषम् - द्वि. वि. ए. व. of पौरुष- virility, manliness कुरु- आज्ञार्थ द्वि. पु. ए. व. of कृ करोति-कुरुते ८ ग. उ. प. to do, यदि- अव्यय- if, in case, यत्ने & कृते - स. वि. ए. व. of यत्न- effort & कृत- done- क. भू. धा. वि. of कृ- to do, सिध्यति- तृ. पु. ए. व. of सिध्- ४ ग. प. प. to accomplish, achieve, अत्र- अव्यय - here, कः & दोषः both- पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of किम् - what, which & दोष - blame, blemish, fault

संरोहत्यग्निना दग्धं वनं परशुना हतम्।
वाचा दुरुक्तं बीभत्सं न संरोहति वाक्षतम् ॥ १६९ ॥ -महाभारत १३-१६१-३४

अग्निना दग्धम् (वा) परशुना हतम् वनम् (पुनः) संरोहति।
(किन्तु) बीभत्सम् दुरुक्तम् वाक्षतम् वाचा न कदापि संरोहति॥

A forest gutted by a fire (or) chopped by an axe grows again. (But) the hurt caused due to hideous and offensive speech cannot be resurrected.

वनम्, दग्धम् & हतम् - all न. लिं. प्र. वि. ए. व. of वन- forest- दग्ध - burnt & हत- killed, destroyed (both क. भू धा. वि. of दह् -दहति १ ग. प. प. to burn & हन्- हन्ति २ ग. प. प. to kill, destroy), अग्निना, परशुना & वाचा- all तृ. वि. ए. व. of अग्नि- fire, परशु -axe- both- पु. लिं. & वाच्- (स्त्री. लिं) speech, sentence, संरोहति- तृ. पु. ए. व. of सं+ रुह्-रोहति -to grow १ ग. प. प. , वाक् -स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व. of वाच्- speech, sentence, क्षति- hurt, injured, वाचा क्षतम् -वाक्षतम् - तृ. तत्पुरुष स.- hurt due to someone's speech., बीभत्सम् & दुरुक्तम्- न. लिं. प्र. वि. ए. व. of बीभत्स-adjctv- hideous (revolting) & दुरुक्त- offensive, abusive - क. भू धा. वि. of दुर्+ वच् (वच्-वक्ति २ ग. प. प.- to say).

**यो न ददाति न भुङ्कते सति विभवे नैव तस्य तद् द्रव्यम् ।
तृणमयकृत्रिमपुरुषो रक्षति सस्यं यथा परस्यार्थे ॥ १७० ॥** - भतृहरि नीतिशतक

यथा तृणमयकृत्रिमपुरुषः परस्य अर्थे सस्यम् रक्षति, (तथा) यः सति विभवे, न ददाति न भुङ्कते, तद् द्रव्यम् तस्य न एव (अस्ति) ॥

As the scrcrow (an artificial person made of grass) protects the crop for the sake of others, the wealth of a person who does not give it away or enjoy it, does not belong to him.

यथा & (तथा) -अव्यय- as, in that manner & as, in the same manner, तृणम्-grass, मय- adjctv-an affix used to indicate 'made of' or 'full of', कृत्रिम- adjctv- artificial, not real, पुरुषः- man, तृणमय- made of straw, कृत्रिमः पुरुषः - कृत्रिमपुरुषः - वि.पु.प.कर्मधारय स., परस्य & तस्य both- ष. वि. ए. व. of पर- other & तद्-he, she ,it, अर्थे - स. वि. ए. व. of अर्थ- interest, for the sake सस्यम् - crop, रक्षति, भुङ्कते & ददाति all तृ. पु. ए. व. of रक्ष १ ग. प. प.- to protect, भुज्-भुनक्ति-भुङ्कते ७ ग. उ. प.- to eat, enjoy, consume & दा- ददाति-दत्ते ३ ग. उ. प. प. to give, यः - पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of यद्- who, which, what, सति- having & विभवे - in wealth both -स. वि. ए. व. of सत्- क. भू धा. वि. अस् २ ग. प. प. to be, to have & विभव- wealth, तद् -that, द्रव्यम्- wealth, एव-अव्यय- exactly, just, alone, only, merely

**दानं भोगो नाशस्तिस्रो गतयो भवन्ति वित्तस्य ।
यो न ददाति न भुङ्कते तस्य तृतीया गतिर्भवति ॥ १७१ ॥** - भतृहरि नीतिशतक

वित्तस्य दानम्, भोगः नाशः (इति) तिसः गतयः भवन्ति। यः न ददाति, न भुङ्कते, तस्य तृतीया गतिः भवति॥

Wealth can take three courses, charity, enjoyment or destruction. One who does not give in charity nor enjoys the wealth, brings it to the third stage (destruction)

वित्तस्य- ष.वि. ए. व. of वित्तम्- wealth, दानम्- charity, giving- न. लिं.प्र. वि. ए. व., भोगः- enjoying, utilising, & नाशः -destruction all in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., तिसः & गतयः both स्त्री.लिं. प्र. वि. ब. व. of त्रि- three & गति- course, mode of existence, motion, भवन्ति- तृ. पु. ब. व. of भू -भवति १ ग. प. प. to be, to happen, यः- पु. लिं. प्र. वि. ए. व.of यद् तृतीया- स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व. of तृतीय-adjctv- third, भुज्-भुनक्ति-भुङ्कते ७ ग. उ. प.- to eat, enjoy, consume & दा-ददाति-दत्ते ३ ग. उ. प. प. to give,

प्रियप्राया वृत्तिर्विनयमधुरो वाचि नियमः प्रकृत्या कल्याणी मतिरनवगीतः परिचयः।
पुरो वा पश्चाद्वा तदिदमविपर्यासितरसं रहस्यं साधूनामनुपथि विशुद्धं विजयते ॥१७२॥
उत्तररामचरितम्-२

साधूनाम् अनुपथि विशुद्धम् प्रियप्राया वृत्तिः, विनय-मधुरः वाचि नियमः, प्रकृत्या कल्याणी मतिः अनवगीतः परिचयः, पुरः वा पश्चात् वा तद् इदम् अविपर्यासित-रसम्, (स्वभाव-) रहस्यम् विजयते॥

Generally loving behaviour, resolve for politeness and sweetness in talk, by nature pleasing mind, unblemished identity, in front or at back unchangeable interest, this pure and faultless mystery of sages wins over.

साधूनाम् - पु. लिं. ष. वि. ब. व. of साधु-sage, perfect, righteous, उपथि- fraud- अनुपथि or निरुपथि- fraudless, विशुद्धम्-refined, pure, प्रिय- sweet, living, प्रायस् or प्रायः generally, mostly, वृत्तिः- behaviour, विनय- politeness, humility, मधुरः - pleasant, sweet, वाचि- in talk- स्त्री. लिं. स. वि. ए. व. of वाच्- talk, नियमः rule, vow, resolve, प्रकृत्या by nature- स्त्री. लिं. त्रु. पु. ए. व. of प्रकृति- nature, कल्याणी- agreeable, lovely, illustrious & मतिः - mind, sense, understanding, प्रकृति- nature, कल्याणी- agreeable, lovely, illustrious & मतिः - mind, sense, understanding- both स्त्री. लिं. प्र. पु. ए. व., अवगीतः abused, censured wicked- न अवगीतः -अनवगीतः नज्जतपुरुष स., परिचयः recognition, identity, पुरः or पुरस् -in front, before- वा- or पश्चात्- behind, back- all indeclinables (अव्यय), तद्- that, इदम् - this, अविपर्यासित- faultless, unchangeable, favourable- न विपर्यासित -नज्जतपुरुष स., रसम्- taste, inclination, रहस्यम्- secret, mystery, विजयते- आ. प. त्रु. पु. ए. व. of वि+जि to win, overcome, conquer (जि -जयति १ ग. प. प. to win)

मूर्खो न हि ददात्यर्थं नरो दारिद्र्यशङ्क्या।
प्राज्ञः तु वितरत्यर्थं नरो दारिद्र्यशङ्क्या ॥१७३॥ - भोजप्रबंध

मूर्खः नरः अर्थम् दारिद्र्य-शङ्क्या न हि ददाति। प्राज्ञः नरः तु अर्थम् दारिद्र्य-शङ्क्या वितरति॥

A foolish person does not give away his wealth (money) because he is afraid of becoming poor. But a wise man distributes his wealth (knowledge) because he is also afraid of becoming poor!

मूर्खः - fool, प्राज्ञः - wise, learned, नरः -man, person-all पु. लिं. प्र. वि. ए. व., अर्थम्-पु. लिं. द्वि. वि. ए. व. of अर्थः- wealth (also means object, purpose,, wish, desire), दारिद्र्यशङ्क्या- स्त्री. लिं. त्रु. वि. ए. व. of दारिद्र्यशङ्का- दारिद्र्यस्य शङ्का- ष. तत्पुरुष स. Fear of poverty- दारिद्र्यम्-poverty, शङ्का- fear, doubt, dread, apprehension, ददाति & वितरति both त्रु. पु. ए. व. of दा- ददति- दत्ते ३ ग. उप to give, donate & वि+त्रु to distribute, grant (त्रु- तरति १ ग. प. प. to cross over, float), न- no, not, हि-for, because, त्रु- but, on the contrary, as to -all are indeclinables- अव्यय

यदादासि दीनेभ्यः यच्चाश्रासि दिन दिने ।
तत्ते वित्तमहं मन्ये शेषं कस्यापि रक्षसि ॥ १७४ ॥

अहम् तद् ते (वित्तम्) मन्ये, यद् (त्वं) दीनेभ्यः ददासि, यद् (त्वं) दिन दिने च अश्वासि।

शेषं (वित्तम् त्वं) कस्य अपि रक्षसि ?

I consider, that wealth that you give to the poor and the part you use for food (eat) every day as your (own wealth.). The rest of the wealth you are guarding belongs to someone else.

यद्- which, what who & तद्- that, he, she, it -both pronominal adjctvs, वित्तम्-wealth, दीनेभ्यः - च. वि. ए. व. of दीन- poor, needy, ददासि, अश्वासि, रक्षसि all द्वि. पु. ए. व. of दा-ददाति-दत्ते ३ ग. उ. प. to give, grant, अश्- अश्वाति १ ग. प. प. to eat, consume and रक्ष- रक्षति-१ ग. प. प. to guard, protect, दिने दिने - every day- स. वि. ए. व. of दिनम्- day, अहम्- प्र. वि. ए. व. of pronoun अस्मद् I, we, ते or तव- yours & कस्य- whose-both ष. वि. ए. व. of युष्मद् -you & किम्- who, कस्य अपि- for someone else, unknown, मन्ये - प्र. पु. ए. व. of मन्-मन्यते ४ ग. आ. प. to think, consider, शेषम्- balance, rest (adjctv-from शिष्- १ ग. प. प. to leave as remainder, spare), अपि-अव्यय- affixed to interrogative words makes the sense indefinite-any, some, someone. ते-षष्ठी ए.व. of युष्मद् -You

दातव्यं भोक्तव्यं सति विभवे संचयो न कार्यः ।
पश्य मधुकराणां सञ्चितमर्थं हरन्त्यन्ये ॥१७५॥

विभवे सति, दातव्यम् भोक्तव्यम् (च)। संचयः न कार्यः । पश्य मधुकराणाम् सञ्चितम् अर्थम् अन्ये हरन्ति।

Giving to charity and enjoying should be done when one is having wealth. Hoarding should not be done. Look, wealth (honey) stored by the honeybees is taken away by others.

विभवे & सति- both स. वि. ए. व. of विभव -wealth & सत् - having -वर्त. धा. सा. वि. of अस्-अस्ति २ ग. प. प. to be, दातव्यम्, भोक्तव्यम् & कार्यः - all प्र. वि. ए. व. of दातव्य, भोक्तव्य & कार्य -कर्मणि विध्यर्थं धा. सा. वि. of दा- ददाति-दत्ते ३ ग. उ. प. to give, donate, भुज् भुनक्ति-भुज्कते ७ ग. उ. प. to eat, enjoy & कृ करोति- कुरुते ८ ग. उ. प. to do, संचयः- hoard, stock, पश्य- आज्ञार्थं द्वि. पु. ए. व. of दश-पश्यति १ ग. प. प. to see, look, मधुकराणाम् - ष. वि. ब. व. of मधुकर- honeybee मधुम् करोति इति- उपपद तत्पुरुष स., सञ्चितम् & अर्थम्-द्वि. वि. ए. व. of सञ्चित- stored, stocked - क. भू धा. वि. of सं+चि (चि-चिनोति-चिनुते ५ ग. उ. प. to gather) & अर्थ- wealth, material, अन्ये -others प्र. वि. ब. व. of अन्य. हरन्ति- तृ. पु. ब. व. of हृ- हरति १ ग. प. प. to take, carry, deprive of.

उद्यमेन हि सिध्यन्ति कार्याणि न मनोरथैः ।
न हि सुप्तस्य सिंहस्य प्रविशन्ति मुखे मृगाः ॥१७६॥ -पंचतंत्र

कार्याणि, उद्यमेन हि, न मनोरथैः, सिध्यन्ति। सुप्तस्य सिंहस्य मुखे मृगाः न हि प्रविशन्ति॥

Projects get accomplished by efforts, not by (just) wishful thinking. Deer do not enter the mouth of a sleeping lion (on their own)!

कार्याणि & मृगाः - प्र. वि. ब. व. of कार्यम् - work, business project & मृग- animal, deer उद्यमेन- तृ. वि. ए. व. of उद्यम- effort, business धा. सा. नाम of उद्+यम् -to strive hard, elevate, raise (यम्-यच्छति १ ग. प. प. to curb, restrain, stretch out), हि - अव्यय- indeed, for, because, alone, only, सिध्यन्ति- तृ. पु. ब. व. of सिध्-सिध्यति -४ ग. प. प. to accomplish, achieve, fulfill, मनोरथैः - तृ. वि. ब. व. of मनोरथ- desire, wishful

thinking, सुप्तस्य & सिंहस्य- ष. वि. ए. व. सुप्त-sleeping, slept क. भू. धा. वि. of स्वप् -स्वपिति २ ग. प. प. -to sleep & सिंह - lion, मुखे - स. वि. ए. व. of मुखम्-mouth, प्रविशन्ति - तृ. पु. ब. व. of प्र+ विश्- to enter upon (विश्- विशति ६ ग. प. प. to enter, to go or come, to sit, settle down)

**अवज्ञात्रुटितं प्रेम नवीकर्तुं क ईश्वरः ।
सन्धिं न याति स्फुटितं लाक्षालेपेन मौक्तिकम् ॥ १७७ ॥**

अवज्ञा-त्रुटितम् प्रेम नवी-कर्तुम् क: ईश्वरः? स्फुटितम् मौक्तिकम् लाक्षालेपेन सन्धिम् न याति ॥

Who is capable of renewing love strained by an insult? A broken pearl cannot be joined by a coat of lac.

अवज्ञा- disrespect, insult त्रुटित- broken- क. भू. धा. वि. of त्रुट् ४ & ६ ग. प. प त्रुच्यति-त्रुटति-to split, break, प्रेम- न. लिं. द्वि. वि. ए. व. of प्रेमन्- love, affection-, नव- adjctv- new, fresh-नवीकर्तुम्- तुमन्त हे. धा. सा. अव्यय of नवी+कृ to renew, refresh (कृ. करोति-कुरुते ८ ग. उ. प., क: & ईश्वरः पु. लिं. both प्र. वि. ए. व. of किम्- who, what which & ईश्वर- master, capable, स्फुटितम् & मौक्तिकम् - प्र. वि. ए. व. of स्फुटित- broken क. भू. धा. वि. of स्फुट्- स्फुटति- स्फोटति-ते- ६ ग. प. प. & १ ग. उ. प. to break, split & मौक्तिक-pearl, लाक्षालेपेन- तृ. वि. ए. व. of लाक्षालेप- a coat of lac- लाक्षायाः लेपः- ष. तत्पुरुष स., सन्धिम् - द्वि. वि. ए. व. of सन्धि joint, याति- तृ. पु. ए. व. of या-२ ग. प. प. to come, get

अहिंसा परमो धर्मः स च सत्ये प्रतिष्ठितः । सत्ये कृत्वा प्रतिष्ठां तु प्रवर्तन्ते प्रवृत्तयः ॥१७८अ॥
(महाभारत, वन पर्व, अध्याय २०७ – मारकण्डेयसमास्यापर्व)

अहिंसा परमः धर्मः (अस्ति) । सः च सत्ये प्रतिष्ठितः (भवति) । प्रवृत्तयः, सत्ये तु प्रतिष्ठाम् कृत्वा प्रवर्तन्ते ॥

Nonviolence is the best course of conduct (duty, religion). It is based on truth. All activities happen having based on truth.

समान सुभाषितानि

अहिंसा परमो धर्मस्तथाहिंसा परो दमः । अहिंसा परमं दानमहिंसा परमं तपः ॥१७८ब॥

अहिंसा परमः धर्मः तथा अहिंसा परः दमः (अस्ति) । अहिंसा परमम् दानम् अहिंसा परमम् तपः (अस्ति) । Nonviolence is the best course of conduct (duty, religion); it is also best form of self restraint, it is the best form of charity and the best form of penance.

अहिंसा परमो यज्ञस्तथाहिंसा परं फलम् । अहिंसा परमं मित्रमहिंसा परमं सुखम् ॥१७८क॥

अहिंसा परमः यज्ञः तथा अहिंसा परम् फलम् (अस्ति) । अहिंसा परमम् मित्रम् अहिंसा परमम् सुखम् (अस्ति) ॥ Nonviolence is the best sacrificial rite. It is also the best reward. It is the best friend and it is the best form of happiness or joy.

हिंसा – violence, न हिंसा -अहिंसा- nonviolence-नज्ञत्पुरुष स., परम-adjctv- the utmost, highest-परमः- पु. लिं-परमम् - न. लिं, तपः- penance, religious austerity, धर्मः - course of conduct (duty, religion), सः -प्र. वि. ए. व. of तद्, he, she, it, सत्ये- स. वि. ए. व. of सत्ये-truth, प्रतिष्ठितः - established, based- क. भू. धा. वि. of प्र+स्था-to base, establish (स्था -तिष्ठति १ ग. प. प. to stand), तु - अव्यय- but, on one hand, प्रतिष्ठाम् -द्वि. वि.

ए. व. of प्रतिष्ठा- installation, base, कृत्वा- having done- पू. का. वा. धा. सा. त्वान्त अव्यय of कृ-करोति-
 कुरुते- ८ ग. उ. प. to do, प्रवृत्तयः -प्र. वि. ब. व. of प्रवृत्ति- progress, tendency, conduct, प्रवर्तन्ते - आ.प. तु.
 पु. ब. व. of प्र+वृत् to arise, happen, follow (वृत्-वर्तते १ ग. आ. प. to be, exist), तथा- अव्यय- also, like,
 परः or परस् -अव्यय- beyond , more than, दमः -self restraint, दानम् - charity, giving, यज्ञः- sacrificial
 rite, फलम्- reward, fruit, मित्रम् -friend सुखम् - happiness, joy-all in - न. लिं, प्र. वि. ए. व.

**न गोप्रदानं न महीप्रदानं न चान्नदानं हि तथा प्रधानम्।
 यथा वदन्तीह महाप्रदानं सर्वप्रदानेष्वभयप्रदानम् ॥१७९॥** -पंचतंत्र

गो-प्रदानम् न, मही-प्रदानम् न, अन्न-दानम् न च हि तथा प्रधानम् (सन्ति) । सर्व प्रदानेषु अभय-प्रदानम्
 महाप्रदानम् (अस्ति) , यथा (बुधाः) इह वदन्ति ॥

Not giving away cows, not giving away land, not even the giving food is such an important gift.
 Because, the wise say here, the truly great gift among all gifts is the gift of assurance of protection.

गो-पु. लिं cow, दानम् - न.लिं, gift, giving in charity, donation, प्र-अव्यय- prefix to nouns and nouns
 derived from verbs expresses intensity, power, excess- गोः प्रदानम् -गोप्रदानम् , मही- स्त्री.लिं.earth,
 land- मह्याः प्रदानम् -महीप्रदानम् , अन्नम्- food in general- अन्नस्य दानम् - अन्नदानम् all ष. तत्पुरुष स, तथा-
 thus, in that manner, just so & & यथा- as, in this manner both अव्यय, इह - अव्यय-here, in this place,
 वदन्ति- तु. पु. ब. व. of वद् १ ग. प.प. to say, talk, सर्व - pronominal adjctv-all, every, प्रदानेषु- स. वि. ब. व.
 of प्रदानम् , अभय- assurance of protection, महत्-adjctv- great, big, huge, महा- the substitute of महत्
 at the beginning of कर्मधारय & बहुत्रीही समास, प्रदानम् – great gift

**इक्षोः अग्राक्रमशः पर्वणि पर्वणि यथा रसविशेषः।
 तद्वत्सज्जनमैत्री विपरीतानां च विपरीता ॥१८०॥** -कवि बल्लाळ- भोजप्रबंध

यथा इक्षोः रसविशेषः, क्रमशः अग्रात्, पर्वणि पर्वणि (भवति), तद् वत् सज्जन-मैत्री (क्रमशः वर्धति)।
 विपरीतानाम् (तु एतद् मैत्री) विपरीता च (भवति) ॥

Just as in sugarcane, the sweetness increases progressively from section to section starting at the top,
 the same way is in friendship with noble people. (The pleasure or benefit of their friendship increases
 with time) It is reverse in the opposite cases (Trouble or agony increases with time in company of
 bad people).

यथा -अव्यय- as, like, in the manner, इक्षोः-पु. लिं. ष. वि. ए. व. of इक्षु- sugarcane, अग्रात्- पं. वि. ए. व. of
 अग्र-adjctv- top, front, first, क्रमशः -अव्यय- gradually, successively, पर्वन् - न.पु. - section पर्वणि-
 स.ए.व. -in the section (of sugarcane), रस- juice, taste, pleasure, delight, विशेषः characteristic
 difference,-distinguishing between, feel better, रसानाम् विशेषः - ष. तत्पुरुष स.-increasingly tasty or
 sweet, तद् वत् - like that, similarly, सत्+जनः - सज्जन-noble person, सत्-noble, जनः- person, मैत्री
 friendship, सज्जनानाम् मैत्री-सज्जनमैत्री -ष. तत्पुरुष स., विपरीतानाम् -पु. लिं. ष. वि. ब. व. of विपरीत-adjctv-
 reverse, contrary, in an opposite manner, विपरीता-स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व. of विपरीत

**उत्सवे व्यसने चैव दुर्भिक्षे राष्ट्रविप्लवे (अथवा शत्रुसंकटे)।
राजद्वारे शमशाने च यस्तिष्ठति स बान्धवः ॥१८१॥-पंचतंत्र**

(प्राप्ते) उत्सवे व्यसने च एव दुर्भिक्षे, राष्ट्रविप्लवे, (शत्रुसंकटे), राजद्वारे, शमशाने च यः तिष्ठति सः बान्धवः (भवति) ॥

One who stands by you in your good and bad times, during famine, during national calamity (enemy danger), when summoned at royal court as well as at crematorium are the real kinsmen (relations)

उत्सवे, व्यसने, दुर्भिक्षे, राष्ट्रविप्लवे, (शत्रुसंकटे), राजद्वारे and शमशाने all-स. वि. ए. व. of उत्सव- festival, happy time, व्यसन- tragedy, bad time, दुर्भिक्ष- famine, scarcity, राष्ट्रविप्लव -national calamity- राष्ट्रस्य विप्लव, शत्रुसंकट- enemy attach-शत्रूणाम् संकटः, राजद्वार- at royal gate (court)- राजः द्वारः - all three ष. तत्पुरुष स., शमशान- crematorium, च- and, एव- अव्यय- just so, quite, यः & सः -both पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of यद्- who, what, which & तद्-he, she, it, बान्धवः- पु. लिं. प्र. वि. ब. व. बन्धु - relation, brother, kinsman, तिष्ठति- तृ. पु. ए. व. of स्था- १ ग. प. प. to stand, stay

**किमप्यस्ति स्वभावेन सुन्दरं वाप्यसुन्दरम्।
यदेव रोचते यस्मै भवेत्तत्स्य सुन्दरम् ॥ १८२॥ -हितोपदेश**

किम् अपि स्वभावेन सुन्दरम् वा अपि असुन्दरम् अस्ति ? यद् एव यस्मै रोचते तद् तस्य सुन्दरम् भवेत् ॥

What is by nature beautiful or ugly? Whatever (Whichever) one likes, that is beautiful to him !

स्वभावेन-तृ. वि. ए. व. of स्वभाव- nature, character, किम्- who, what, which, अपि- अव्यय-also, and, too, besides, in addition, सुन्दरम् - beautiful, न सुन्दरम् -असुन्दरम् - नज्ञत्पुरुष स. ugly, वा-अव्यय-also, and, अस्ति-तृ. पु. ए. व. of अस्- २ ग. प. प. to be, यद्- what, who, which, यस्मै - पु. लिं. च. वि. ए. व. of यद्, एव -अव्यय-alone, quite, just so, just, रोचते- तृ. पु. ए. व. of रुच्- १ ग. आ. प.- to like, to be pleased, to shine, look beautiful, तद्- that, he, she, it, तस्य- पु. लिं. ष. वि. ए. व. of तद्, भवेत्- विध्यर्थ तृ. पु. ए. व. of भू-भवति १ ग. प. प. to be, to happen.

**कुर्वनपि व्यलीकानि यः प्रियः प्रियः एव सः।
दुष्ट्येपि बहुभिः दोषैः कायः कस्य न वल्लभः ॥ १८३॥ - हितोपदेश**

व्यलीकानि कुर्वन् अपि, यः प्रियः, सः प्रियः एव (भवति)। कायः बहुभिः दोषैः दुष्टे अपि कस्य न वल्लभः (अस्ति)?

Even if a beloved person does misdeeds, he remains beloved. Who does not like his own body, even if it is ridden with many defects (diseases). (Here there is pun -श्लेष (double meaning) in the word

व्यलीकानि- प्र. वि. ब. व. of व्यलीकम्- anything disagreeable, displeasing, sorrow, grief, कुर्वन् -प्र. वि. ए. व. of कुर्वत्- कर्त्तरि वर्त. धा. सा. वि. of कृ- करोति-कुरुते- ८ ग. उ. प. to do, अपि- अव्यय- also, despite of, यः, सः, प्रियः, वल्लभः & कायः all पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of यद्- who, what which, तद्- that, he, she, it, प्रिय- dear, beloved, वल्लभ - favourite, beloved & काय - body, एव-अव्यय- quite so, just so, बहुभिः & दोषैः

both तृ. वि. ब. व. of बहु - many & दोष- fault, defect दुष्टे- स. वि. ए. व. of दुष्ट - क. भू. धा. वि. of दुष् - दुष्यति ४ ग. प. प. to be bad, faulty, कस्य-whose- पु. लिं. ष. वि. ए. व. of किम्- who, what, which ('दोष' fault Vs defect or cause of disease (वात-पित्त-कफ) & 'दुष्ट' wicked or bad Vs infected suffering)

**गिरौ मयूराः ,गगने पयोदाः , लक्षान्तरे अर्कः च जलेषु पद्माः ।
इन्दुः द्विलक्षम् , कुमुदस्य बंधुः, यो यस्य मित्रं नहि तस्य दूरम् ॥ १८४ ॥**

मयूराः गिरौ (वसन्ति), पयोदाः (तु) गगने (सन्ति) । अर्कः लक्षान्तरे (दूरे) च (अस्ति), पद्मम् (तु) जलेषु (अस्ति), । कुमुदस्य बंधुः, इन्दुः द्विलक्षम् (दूरे च अस्ति) । यः यस्य मित्रम् तस्य दूरम् न हि (भासते) ॥

The peacocks live on the hill (but dances when their friends), rain-giving clouds are high up in the sky. The Sun is lakhs of miles away in space, while the lotus (which blooms at sunrise) is in the water, (down on earth). The brother of the night lotus, the Moon is a couple of lakhs of miles away. (Thus) If someone is a friend, the distance does not matter to him !

मयूराः & पयोदाः - प्र. वि. ब. व. of मयूर- peacock & पयोद- cloud- पद्मम् ददाति इति- उपपद तत्पुरुष स., अर्कः, बंधुः, इन्दुः:- all पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of -अर्क- the Sun, बंधु- brother, इन्दु- the Moon. गिरौ, गगने & लक्षान्तरे - all स. वि. ए. व. of गिरि- hill, mountain, गगन- the sky & लक्षान्तर- a distance of lakhs- लक्ष- lakh (100,000) अन्तर- distance- लक्षाणाम् अन्तरम् - लक्षान्तरम् - ष. तत्पुरुष स, पद्मम् -lotus, द्विलक्षम्- two lakhs, मित्रम्- a friend -all न. लिं. प्र. वि. ए. व., जलेषु- स. वि. ब. व. of जल- water, कुमुदस्य- ष. वि. ए. व. of कुमुद- white water lily, night lotus यः - प्र. वि. ए. व. & यस्य- च. वि. ए. व. of यद्- who, तस्य- ष. वि. ए. व. of तद् - that, he, she, it, दूरम्- distance, न- no, not, हि -surely, indeed

**न कश्चित् कस्यचिन्मित्रं, न कश्चित् कस्यचित् रिपुः ।
अर्थतस्तु निबध्यन्ते, मित्राणि रिपवस्तथा ॥ १८५ ॥ - चाणक्य नीति**

'अर्थतस्तु निबध्यन्ते' अथवा 'कारणेन हि जायन्ते' ॥

न कः चित् कस्य चित् मित्रम् (अस्ति)। न कः चित् कस्य चित् रिपुः (भवति)।
मित्राणि तथा रिपवः अर्थतः तु (एव) निबध्यन्ते (कारणेन हि जायन्ते) ॥

No one is anyone's friend. No one is anyone's enemy. Friends and enemies happen only for a purpose or a reason.

कः & कस्य- पु. लिं. प्र. & ष. वि. ए. व. of किम्- who, what, which, चित्, चन, अपि, चिदपि or स्वित् are often added to किम् to give it an indefinite sense, मित्रम्- a friend, मित्राणि - न. लिं. प्र. वि. ब. व. of मित्रम्, रिपुः - enemy, रिपवः - पु. लिं. प्र. वि. ब. व. of रिपु, तथा -अव्यय- likewise, similarly, अर्थतः-(ind) by purpose or reason, तु -अव्यय- on contrary, as to, and, निबध्यन्ते- कर्मणि (pass.) तृ. पु. ब. व. of नि+बंध्- to bind, form, build, fix upon (बंध- बध्नाति ९ ग. प. प. to tie, bind, catch, imprison) कारणेन- तृ. वि. ए. व. of कारण- reason, purpose, हि-अव्यय- for, because of, जायन्ते-आ. प. तृ. पु. ब. व. of जन्- जायते ४ ग. आ. प. to be born, grow, happen, take place.

कुटुम्बमपि मे प्रेयः, प्रेयान् त्वमपि हे सखे।
किं करोमि? द्विधाचित्तः इतो व्याघ्रः इतस्तटी ॥ १८६॥

हे सखे, कुटुम्बम् अपि मे प्रेयः त्वम् अपि प्रेयान्। किम् करोमि? द्विधा-चित्तः (अस्मि)।
इतः व्याघ्रः इतः तटी (अस्ति) ॥

Oh Friend, my family is dear to me. You are also a beloved. What shall I do?
I am in two minds. One side is a tiger and the other side is a valley.

हे -Oh, सखे- पु. लिं. सं. वि. ए. व. of सखि (note: पु. लिं-सखा, सख्यौ सखायः & सखी स्त्री. लिं. a female friend), कुटुम्बम् -family, अपि-अव्यय- also, and, मे or मम- ष. वि. ए. व. of अस्मद्-I, we, प्रेयः or प्रेयस् superlative of प्रिय (प्रिय-dear, प्रेयस्-dearer, प्रेष- dearest-also क. भू. धा. वि. of प्र+इष- ६ ग. प. प), प्रेयान् - प्र. वि. ए. व. of प्रेयस्, त्वम् - प्र. वि. ए. व. of युष्मद्-you, किम्- what, करोमि- प्र. पु. ए. व. of कृ- करोति-कुरुते ८ ग. उ. प. to do, द्विधा-अव्यय-in two parts, चित्तः -mind, इतः- or इतस्-अव्यय-here, this way, hence, व्याघ्रः - tiger, तटी, तटः, तटा, तटम्-slope, bank, shore, declivity

बन्धनानि खलु सन्ति बहूनि प्रेमरज्जुद्वद्बन्धनमन्यतः।
दारुभेदनिपुणोऽपि षडधिर्निष्क्रियो भवति पङ्कजकोशे ॥ १८७॥ - चाणक्य नीति

बहूनि बन्धनानि खलु सन्ति, (किन्तु) प्रेम-रज्जु-द्वद्-बन्धनम् अन्यत् (अस्ति)।
दारु-भेद-निपुणः अपि षंडधिः, पङ्कज-कोशे निष्क्रियः भवति॥

There are many types of bonds. But the bond of rope made of love strings is a different type. A bee capable of piercing a hole in the wood, becomes helpless in the folds of a lotus.

बहूनि & बन्धनानि- न. लिं. प्र. वि. ब. व. of बहु-many, plenty, large & बन्धनम्- bond, tie खलु- अव्यय- indeed, surely, certainly, सन्ति-तृ. पु. ब. व. of अस्-अस्ति २ ग. प. प. to be प्रेमन्- love, रज्जु-rope, द्वद्- strong, प्रेमनः रज्जुः- प्रेमरज्जुः- ष. तत्पुरुष स. Love strings -प्रेमरज्जुना द्वदम्-प्रेमरज्जुद्वदम्- तृ. तत्पुरुष स., Rope made of love strings प्रेमरज्जुद्वदस्य बन्धनम्- प्रेमरज्जुद्वद्बन्धनम्- षष्ठी तत्पुरुष स., अन्यत्- न. लिं. प्र. वि. ए. व. of अन्य- different, other, another, दारु - wood, भेद- breaking, tearing, cleaving, निपुण-expert, अपि-also, षट्-षड् - six, अंधिः or अंहिः foot- षट् अंग्रयः यस्य तद् - षंडधिः-bee-बहुत्रीही स., पङ्कज- lotus, पङ्कः जायते इति- पङ्कजः उपपद तत्पुरुष स., कोश- fold, cavity, पङ्कजस्य कोशः - पङ्कजकोशः -ष. तत्पुरुष स., कोशे-स. वि. ए. व. of कोशः or कोशम् , निष्क्रियः -निष् +क्रियः- inactive, helpless, भवति- -तृ. पु. ए. व. of भू- १ ग. प. प. to be, to happen

माता मित्रं पिता चेति स्वभावात् त्रितयं हितम्।
कार्यकारणतश्चान्ये भवन्ति हितबुद्धयः ॥१८८॥ -हितोपदेशः

स्वभावात् माता, मित्रम्, पिता च इति त्रितयम् हितम् (भवति)। अन्ये च कार्यकारणतः हितबुद्धयः भवन्ति ॥

Mother, friend and father, these three, are our well-wishers by nature. Anyone else being nice to us does so with a particular purpose.

स्वभावात्- by nature- पं. वि. ए. व. of स्वभाव- nature, character, inherent property, माता- मित्रम् -पिता- त्रितयम् & हितम् all प्र. वि. ए. व. of मातृ -स्त्री. लिं. mother, मित्रम् friend- न. लिं. & पितृ father-पु. लिं., त्रितय

-a group of three, triad न. लि & हित- beneficial, gratifying, agreeable (क. भू. धा. वि. of हि-हिनोति ५ ग. प. प. to gratify,, send forth, urge,, despatch) न. लि, च- and , इति -thus, कार्यकारणतः -with a particular motive, कार्य- work, business, (कर्मणि विध्यर्थ धा. वि of कृ. करोति-कुरुते ८ ग. उ. प. to do), कारण- reason, purpose, कार्यकारण - कार्यस्य कारण- षष्ठी तत्पु. अन्ये - स. वि. ए. व. of अन्य-other, भवन्ति- तृ. पु. ब. व. of भू-भवति १ ग. प. प. to be, बुद्धि-mind, हितवत् बुद्धिः- हितबुद्धिः- friendly minded- उपपद तत्पुरुष स.-हितबुद्धयः प्र. वि. ब. व. of हितबुद्धिः; हितवत्-कर्त्तरि भूकाधा. वि of हि-हिनोति ५ प.प. - to please

**मित्रं प्रीतिरसायनं नयनयोः आनन्दनं चेतसः
पात्रं यत्सुखदुःखयोः सह भवेत्मित्रेण तददुर्लभम्।
ये चान्येसुहृदः समृद्धिसमये द्रव्याभिलाषाकुलाः
ते सर्वत्र मिलन्ति तत्त्वनिकषग्रावा तु तेषां विपद् ॥ १८९॥ -हितोपदेश**

मित्रम् नयनयोः प्रीति-रसायनम्, चेतसः: (च)आनन्दनम् (भवति)। यत् (मित्रम) मित्रेण सह सुखदुःखयोः पात्रम् भवेत्, तद् (मित्रम)दुर्लभम् (अस्ति)। ये च अन्ये सुहृदः समृद्धि-समये द्रव्य-अभिलाषा-आकुलाः, ते सर्वत्र मिलन्ति। विपद् तु तेषाम् तत्त्व-निकष-ग्रावा (भवति) ॥

A friend is like a nectar full of love to the eyes and delighting to mind. To get a friend who is able to share happiness and sorrow of his friend is very difficult. Other friends, those who come to you during your prosperity, having interest in your wealth, are available everywhere. Difficult time, however, is the true touchstone to identify/distinguish them.

मित्रम् - friend- न. लिं., प्रीति-love- स्त्री. लिं., रसायनम् -न. लिं. elixir of life- प्रीत्या: रसायनम्- प्रीतिरसायनम्-ष. तत्पुरुष स., आनन्दनम् -delighting, pleasing, यत् - what, which, पात्रम्- worthy, able- न. लिं. तद् - that, it -न. लिं. दुर्लभम् -दुःखेन लभते इति- उपपद तत्पुरुष स.-rare, difficult to get-न. लिं, विपद्- tragedy, bad time -न. लिं-all प्र. वि. ए. व., नयनयोः:-न. लिं. ष. वि. द्वि. व. of नयनम् -Eye , चेतसः: - न. लिं. ष. वि. ए. व. of चेतस् - mind, सुखदुःखयोः: -न. लिं. ष. वि. द्वि. व. of सुखदुःखम्- सुखम् च दुःखम् च -द्वन्द्व स., मित्रेण- तृ. वि. ए. व. of मित्रम्, सह-अव्यय- together, भवेत् -विधर्थ तृ. पु. ए. व. of भू-भवति १ ग. प. प. -to be, ये , ते, अन्ये & सुहृदः -पु. लिं. प्र. वि. ब. व. of यद् -who, तद्- he, अन्य- other & सुहृद्- friend, च - and, समृद्धि- prosperity, समय- time- समृद्ध्याः समयः-समृद्धिसमयः- ष. तत्पुरुष स.- समये-स. वि. ए. व. of समय -Time, द्रव्य- wealth, अभिलाषा- desire, greed, आकुलाः:- anxious, द्रव्यस्य अभिलाषा -द्रव्याभिलाषा-ष. तत्पुरुष स., द्रव्याभिलाषाया आकुलाः: - द्रव्याभिलाषाकुलाः: -तृ. तत्पुरुष स., सर्वत्र -अव्यय-everywhere, मिलन्ति- तृ. पु. ब. व. of मिल-मिलति- ६ उ.प. - to meet, gather, find, तु-अव्यय- however, on the contrary, तेषाम् -पु. लिं. ष. वि. ब. व. of तद्-he, तत्त्व- truth, principal, निकष-a test, anything serving as a touchstone, ग्रावा- पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of ग्रावन्-stone, तत्त्वस्य निकषः -तत्त्वनिकषः तत्त्वनिकषस्य ग्रावा -तत्त्वनिकषग्रावा-both ष. तत्पुरुष स.

**वासः काञ्चनपञ्जरे नृपकराम्भोजैः तनूमार्जनं
भक्ष्यं स्वादुरसालदाडिमफलं पेयं सुधाभं पयः।
पाठ्यं संसदि रामनाम सततं धीरस्य कीरस्य मे
हा हा हन्त तथापि जन्मविटपिक्रोडं मनो धावति ॥ १९०॥**

(मम) वासः काञ्चन-पञ्चरे (अस्ति) । (मम) तनू-मार्जनम् नृप-कर-अम्भोजैः (भवति) । (मम) भक्ष्यम् स्वादु-रसाल-दाढिम फलम् (भवति) । (मम) पेयम् सुधा-आभम् पयः (अस्ति) । (मम) पाठ्यम् सततम् संसदि रामनाम (भवति) । तथापि, हा हा हन्त, मे धीरस्य कीरस्य मनः, जन्म-विटपि-क्रोडम् (एव) धावति ॥

My stay is in a golden cage. My bath is in the lotus hands of the King. My food is sweet-mango-pomegranate fruit. My drink is nectar like water (milk) and my recitation is the continuous chant of Rama-nama in the Royal Court. Despite all of this, alas, my brave parrot's mind runs (only) towards the tree-cavity where I was born.

वासः- पु. लिं. house, abode (also means perfume), तनू- स्त्री. लिं. body, मार्जनम् -cleansing, rubbing, bath भक्ष्यम्- food, तन्वाः मार्जनम्- तनूमार्जनम्-ष. तत्पुरुष स., पेयम्- drink, पाठ्यम्-recitation -all in प्र. वि. ए. व., काञ्चन- adjct- golden, also noun as gold; पञ्चरे- स. वि. ए. व. of पञ्चर- cage, काञ्चनस्य पञ्चरम्- ष. तत्पुरुष स., नृप- King, कर- hand, नृपस्य करः - नृपकरः, अम्भोजैः -तृ. वि. ब. व. of अम्भोज- lotus- अंभस् - water- अंभसि जायते इति -उपपद तत्पुरुष स., नृपकरः अम्भोजम् इव- उपमानोत्तरपद कर्मधारय स., स्वादु- sweet, tasty, रसाल-mango, दाढिम-pomegranate, रसालाः च दाढिमाः च- रसालदाढिमाः or रसालदाढिम्- द्वन्द्व स., फलम्- fruit, सुधा- nectar, आभा- resemblance, likeness, सुधायाः आभा- सुधाभा-ष. तत्पुरुष स., पयः & मनः both न. लिं. प्र. वि. ए. of पयस्- water or milk & मनस्- mind, सततम् - adjctv-constant, continually, संसदि- स. वि. ए. व. of संसद्- court, assembly, रामनाम- प्र. वि. ए. व. of रामनामन् , रामस्य नाम रामनाम -ष. तत्पुरुष स., chant of name of Rama, तथापि- अव्यय- despite, even then, हा हा हन्त- Oh Oh Alas,, मे- my ष. वि. ए. व. of अस्मद् -I, We, धीरस्य & कीरस्य- ष. वि. ए. व. of धीर-brave & कीर- parrot ,जन्मन्-न. लिं. birth, विटपि-प्र. वि. ए. व. of विटपिन्- न. लिं. a tree, जन्मनः विटपि- जन्मविटपि, क्रोडम्- न. लिं- cavity, hollow, जन्मविटपिनः क्रोडम्-जन्मविटपिक्रोडम् both ष. तत्पुरुष स., धावति- तृ. पु. ए. व. of धाव्- १ ग. प. प. to run,

**व्यतिषजति पदार्थनान्तरः कोऽपि हेतुर् न खलु बहिरुपाधीन्नीतयः संश्रयन्ते ।
विकसति हि पतञ्जस्युदये पुण्डरीकं द्रवति च हिमरशमौ उद्धते चन्द्रकान्तः ॥ १९१ ॥**

पदार्थन् आन्तरः कः अपि हेतुः व्यतिषजति। प्रीतयः न खलु बहिः उपाधीन् संश्रयन्ते।
पुण्डरीकम् पतञ्जस्य उदये हि विकसति। चन्द्रकान्तः हिमरशमौ उद्धते च द्रवति॥

Certain internal unknown (hidden) agenda binds the objects together. In reality happiness or joy does not depend on external features. The lotus blooms at the rising of the Sun and the moonstone oozes at the rising of the Moon.

पदार्थन् & उपाधीन् both पु. लिं. द्वि. वि. ब. व. of पदार्थः- a thing or object & उपाधिः- a distinguishing property, attribute, आन्तरः - adjctv-internal, hidden, कः- पु. लिं. प्र. ए. व. of किम्- who, what (when अपि, चित्, चिदपि or स्वित् added to किम्- it gives an indefinite sense) हेतुः- cause, reason, motive, व्यतिषजति- वर्त. आ. प. तृ. पु. ए. व. of वि+अति+संज्- ६ ग. उ. प. - to link together, join (संज्-सजति १ ग. प. प. to stick, adhere, embrace), प्रीतयः- स्त्री. लिं. प्र. वि. ब. व. of प्रीति- delight, happiness, joy, न खलु- not really, बहिः (बहिस्)- अव्यय- outside, out of, संश्रयन्ते-- वर्त. तृ. पु. ब. व. of सं+श्रि- to resort to, depend on (श्रि- श्रयति-ते १ ग. उ. प. to resort, go, approach for protection), पुण्डरीकम्-lotus (known to bloom at sunrise), पतञ्जस्य-ष. वि. ए. व. of पतञ्ज- - the Sun, also a bird उदये -स. वि. ए. व. of उदय-rising, हि-just, alone, only, विकसति & द्रवति both वर्त. तृ. पु. ए. व. of वि+कस् to open, bloom (कस्-कसति- १

ग. प. प. to move, approach) & द्रु-१ ग. प. प. to ooze, flow, become fluid, चन्द्रकान्तः- the moonstone (supposed to ooze away under moon), हिमरश्मौ & उद्गते both स. वि. ए. व. of हिमरश्मि- moon & उद्गत rising- क. भू. धा. वि. of उद+गम् (गम्-गच्छति१ ग. प. प. to go)

**ददाति प्रतिगृह्णाति गुह्यमाख्याति पृच्छति ।
भुद्भक्ते भोजयते चैव षड्विधं प्रीतिलक्षणम् ॥१९२॥** -पञ्चतंत्रम्, मित्रसंप्राप्तिः

ददाति, प्रतिगृह्णाति, गुह्यम् आख्याति, पृच्छति, भुद्भक्ते, भोजयते च एव (एतानि) षड्विधं प्रीति-लक्षणम् (भवति) ॥ (लक्षणानि भवन्ति) ॥

Gives (things), accepts (something in return), tells secrets (of knowledge), asks (friendly questions), dines (with you) and offers food – these are the six characteristics of friendship.

ददाति-gives- दा- ददाति-दत्ते ३ ग. उ. प., प्रतिगृह्णाति-receives back- प्रति+ग्रह (ग्रह-गृह्णाति- गृह्णीते ९ ग. उ. प. to take, hold), आख्याति-tells, speaks- आ+ख्या (ख्या- २ ग. प. प. to tell), पृच्छति- प्रच्छ ६ ग. प. प. to ask, inquire, interrogate, भुद्भक्ते –eats (together)- भुज्- भुनक्ति-भुक्ते ७ ग. उ. प. to eat, enjoy, भोजयते-feeds, offers food to eat- प्रयोजक of भुज्- all वर्त. तृ. पु. ए. व., गुह्यम्- secret, च एव- and also, षड्विधं- six kinds -षट्-षट् -- six, विधम्- type, kind, प्रीति- love, friendship, लक्षणम् -sign, indication, property, प्रीत्या: लक्षणम्-प्रीतिलक्षणम्-characteristic of friendship

**अर्धं भार्या मनुष्यस्य, भार्या श्रेष्ठतमः सखा ।
भार्या मूलं त्रिवर्गस्य, भार्या मूलं तरिष्यतः ॥१९३॥** - महाभारत

भार्या मनुष्यस्य अर्धम् (भागम् अस्ति)। भार्या श्रेष्ठतमः सखा (भवति)। भार्या त्रिवर्गस्य मूलम् (अस्ति)। भार्या तरिष्यतः मूलम् (अस्ति) ॥

Wife is man's (better) half. Wife is his best friend. Wife is the root of the three objectives of married life. Wife is the boat by which one crosses (this worldly sea- भव सागर).

भार्या- wife, मनुष्यस्य, त्रिवर्गस्य & तरिष्यतः: - ष. वि. ए. व. of मनुष्य- man & त्रिवर्ग -the three objects of married life- i. e. धर्म- prescribed code of conduct or duty, अर्ध- worldly prosperity or wealth & काम- desire, love, affection & तरिष्यत- desirous to cross over, अर्धम् - half, श्रेष्ठ- the best, excellent (further suffix of- तर- more & तम- most- indicate superlative degrees), सखा- प्र. वि. ए. व. of सखि- a friend, companion- पु. लिं.(सखा, सखायौ, सखायः), मूलम् -root, basis, origin.

**उपाध्यायान् दशाचार्य आचार्याणां शतं पिता ।
सहस्रं तु पितृन् माता गौरवेणातिरिच्यते ॥ १९४ ॥** -मनुस्मृति

गौरवेण आचार्यः उपाध्यायात् दश, पिता आचार्याणाम् शतम् माता पितृन् तु सहस्रम् अतिरिच्यते॥

A Preceptor is ten times more venerable as compared to a Teacher.

A Father is hundred times (more venerable) compared to the Preceptors.

A Mother is thousand times (more venerable) compared to the Fathers

गौरवेण -त्. वि. ए. व. of गौरव- reverence, respect, उपाध्यायान् - द्वि. वि. ब. व. of उपाध्याय- a teacher, आचार्यः -पु. लिं. प्र. वि. ए. व.- a Preceptor, Spiritual guide, दश- ten, आचार्याणाम् -ष. वि. ब. व. of आचार्य, पिता & माता- प्र. वि. ए. व. of पितृ- father & मातृ -mother, शतम्- hundred, पितृन् - द्वि. वि. ब. व. of पितृ, सहस्रम्- thousand, अतिरिच्यते- excels, surpasses- कर्मणि प्रयोग वर्त. त्. पु. ए. व. of अति+रिच् (रिच्-रिणकिति-रिक्ते इ. ग. ऊ. प. to empty, clear, deprive)

**न गृहं गृहमित्याहुर्गृहिणी गृहमुच्यते।
गृहं तु गृहिणीहीनमरण्यसदृशं मतम् ॥ १९५ ॥** महाभा. शान्ति. प. १४४(भीष्म)

गृहम् न गृहम्, गृहिणी गृहम् उच्यते, इति आहुः । गृहिणी-हीनम् गृहम् तु अरण्य-सदृशम् (इति मे) मतम् (अस्ति) ॥

It is said that a house is not a house; but it is also stated that the house-wife is the house. It is opined that a house without a house-wife is like a forest.

गृहम् - a house, dwelling, न- no, इति- this, so, as, आहुः - वर्त. त्. पु. ब. व. of ब्रू २ ग. उ. प. ब्रवीति (आह)- ब्रूते to say, utter, गृहिणी- house-wife or a lady in charge of the house, उच्यते- is said- कर्मणि प्रयोग त्. पु. ए. व. of वच्- वक्ति २ ग. प. प. to say, tell, हीनम्-without, devoid of- क. भू. धा. वि. of हा-जहाति २ ग. प. प. to abandon, leave, तु-अव्यय- as to, but, on one's part, अरण्यम्- forest, सदृशम्- similar, like- समानः दृश्यते इति सदृशः - उपपद तत्पुरुष स., अरण्यस्य -सदृशम्-अरण्यसदृशम्- ष. तत्पुरुष स., मतम्- opinion, belief- क. भू. धा. वि. of मन्- ४ & ८ ग. आ. प.-मन्यते-मनुते-to believe, think, conceive

**मितं ददाति हि पिता मितं भ्राता मितं सुतः ।
अमितस्य तु दातारं भर्तारं का न पूजयेत् ॥ १९६ ॥** रामा-अयोध्या-का.-३९/३० & महाभा. शान्ति प.

पिता मितम्, भ्राता मितम्, सुतः मितम् हि ददाति। अमितस्य दातारम् भर्तारम् हि, का न पूजयेत् ?

A father , a brother and also the son give limited (happiness to a woman). Which woman will not honour, a husband alone, who provides unlimited (happiness)?

पिता, भ्राता, सुतः - all पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of पितृ -father, भातृ- brother, सुत- son, मितम् - द्वि. वि. ए. व. of मिति- limited, measured- क. भू. धा. वि. of मा-माति २ ग. प. प. to measure, limit, हि- अव्यय- just, only, ददाति- वर्त. त्. पु. ए. व. of दा- ३ ग. उ. प. ददाति-दत्ते- to give, grant, अमितस्य- ष. वि. ए. व. of अमितम्- न मितम् - limitless, नज्जतपुरुष स., दातारम् & भर्तारम्- both द्वि. वि. ए. व. of दातृ- giver, provider & भर्तृ- husband, supporter, master, का- which woman - स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व. of किम्- who, न -not, पूजयेत्- विधर्थ त्. पु. ए. व. of पूज्-पूजयति-ते १० ग. उ. प. to adore, revere, worship

**यत्र नार्यस्तु पूज्यन्ते रमन्ते तत्र देवताः ।
यत्रैतास्तु न पूज्यन्ते सर्वास्त्राफलाः क्रियाः ॥ १९७ ॥** -मनुस्मृती

यत्र नार्यः तु पूज्यन्ते, तत्र (एव) देवताः रमन्ते। यत्र तु एताः न पूज्यन्ते, तत्र सर्वाः क्रियाः अफलाः (भवन्ति) ॥

The Gods are pleased where women are worshipped (respected). Where they are not respected, all actions are unproductive.

यत्र - where, in which place & तत्र- there, in that place-both अव्यय ; नार्यः & एताः -स्त्री. लिं. प्र. वि. ब. व. of नारी- woman & एतद्- this (she), तु-अव्यय- but, on the otherhand, as to, and now, पूज्यन्ते- कर्मणि प्रयोग वर्त. तु. पु. ब. व. of पूज- पूजयति-ते १० ग. उ. प. to honour, worship, respect, रमन्ते- वर्त. तु. पु. ब. व. of रम्-रमते १ ग. आ. प. to be pleased, delighted, देवताः, सर्वाः, क्रियाः & अफलाः - स्त्री. लिं. प्र. वि. ब. व. of देवता- divinity, deity, god, सर्व-all, every, क्रिया - action, business, doing & अफल- fruitless फलः or फलम्- fruit, result, effect- न फलम्- अफलम्- नज्ञतप्युरुष, न- not.

शशिना सह याति कौमुदी, सह मेघेन तडित्प्रलीयते ।

प्रमदाः पतिवर्त्मगा इति प्रतिपन्नं हि विचेतनैरपि ॥ १९८ ॥ कालिदास-कुमारसंभव-४.३३

कौमुदी शशिना सह याति । तडित् मेघेन सह प्रलीयते । हि प्रमदाः पतिवर्त्मगाः इति विचेतनैः अपि प्रतिपन्नम् (अस्ति) ॥

The moonlight accompanies the Moon. The lightening gets absorbed by the cloud. Women are paths followers of husband' footsteps. These (facts) are known even to the senseless (persons).

कौमुदी-moonlight, तडित्- lightening- both in स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व; शशिना & मेघेन- पु. लिं. तु. वि. ए. व. of शशिन्- the Moon & मेघ- cloud, सह- together, याति- वर्त. तु. पु. ए. व. of या-२ ग. प. प. to go, move, march, प्रलीयते- get absorbed, unites - वर्त. तु. पु. ए. व. of प्र+ली (ली- लीयते-४ ग.आ. प. to melt, dissolve, unite), हि- अव्यय- indeed, surely प्रमदाः & पतिवर्त्मगाः- both स्त्री. लिं. प्र. वि. ब. व. of प्रमदा - woman & पतिवर्त्मगा- follower of husband's path- पति -पु. लिं. husband, master, ruler, वर्त्मन् - न. लिं. path- पते: वर्त्मन्- पतिवर्त्मन्- षष्ठी तत्पुरुष स.-पतिवर्त्मना गच्छति इति- पतिवर्त्मगा- उपपद तत्पुरुष स., इति- अव्यय-so, thus, विचेतनैः - पु. लिं. तु. वि. ब. व. of विचेतन- lifeless, senseless, stupid यस्य चेतनः विगतः अस्ति सः - प्रादि बहुव्रीहि. or विगतः चेतनः - प्रादि कर्मधारय समासः; चेतनः - living, animate- अपि-also प्रतिपन्न- known, accepted , understood- क. भू. धा. वि. of प्रति+पद (पद - पद्यते-४ ग. आ. प. to go, move, attain)

स्त्रियो हि नाम खल्वेताः निसर्गादिव पण्डिताः ।

पुरुषाणां तु पाण्डित्यं शास्त्रै एवुपदिश्यते ॥ १९९ ॥ -मृच्छकटिक-अंक ४

एताः स्त्रियः, हि खलु नाम, निसर्गात् एव पण्डिताः (भवन्ति) ।

पुरुषाणाम् तु, पाण्डित्यम् शास्त्रैः एव उपदिश्यते ॥

These women are indeed naturally (born) scholars ! However, the scholarship of men is taught only from the books (of knowledge) !

एताः स्त्रियः & पण्डिताः - स्त्री. लिं. प्र. वि. ब. व. of एतद्- this, स्त्री - woman & पण्डिता- scholar, हि, खलु & नाम -अव्यय- all are indeclinable with same meaning- indeed, surely, for instance, truly, certainly, निसर्गात् -पं. वि. ए. व. of निसर्ग- nature, एव- just, quite, only, alone, merely, पुरुषाणाम् -ष. वि. ब. व. of पुरुष- man, तु -अव्यय-but, however, पाण्डित्यम् - द्वि. वि. ए. व. of पाण्डित्य- proficiency, expertise, scholarship, शास्त्रैः- तृ. वि. ब. व. of शास्त्र- science, scripture, books (of knowledge), उपदिश्यते-gets taught- कर्मणि प्रयोग वर्त. तृ. पु. ए. व. of उप+ दिश्- to teach, advise, instruct (दिश्- दिशति-ते ६ ग. उ. प. to show, point out)

**पृथिव्यां त्रीणि रत्नानि, जलमन्नं सुभाषितम् ।
मूढैः पाषाणखण्डेषु, रत्नसंज्ञा विधीयते ॥२०० ॥-** चाणक्य नीति

पृथिव्याम् जलम्, अन्नम्, सुभाषितम् (इति) त्रीणि रत्नानि (सन्ति)। मूढैः पाषाण-खण्डेषु रत्न-संज्ञा विधीयते॥

On this earth, there are (only) three (real) gems; water, food and well-said Sanskrut couplet.
But, the fools call (some) pieces of stones as gems !

पृथिव्याम्- स्त्री. लिं. स. वि. ए. व of पृथिवी- the earth, जलम् - water, अन्नम् -food, सुभाषितम् - well-said couplet-all in - न. लिं. प्र. वि. ए. व., त्रीणि & रत्नानि- न. लिं. प्र. वि. ब. व. of त्रि- three & रत्न - gem, मूढैः- पु. लिं. तृ. वि. ब. व. of मूढ - stupid, fool - (क. भू. धा. वि. of मुह् -मुह्यति ४ ग. प. प. to be stupid, foolish, to become senseless, faint), पाषाणखण्डेषु- न. लिं. स. वि. ब. व. of पाषाणखण्डम्- piece of rock- पाषाण- rock, stone, खण्ड- piece- पाषाणस्य खण्डम् - पाषाणखण्डम् - ष. तत्पुरुष स., रत्न- gem, संज्ञा- designation, name- रत्नस्य संज्ञा- -षष्ठी तत्पुरुष स., विधीयते- gets laid down, done, named- passive form- प्रयोजक वर्त. तृ. पु. ए. व. of वि+धा to do, lay down (धा-दधाति-धत्ते ३ ग. उ. प. to set, lay, fix, give, confer)